

КОРЕЛЯЦІЯ ПОНЬЯТЬ ТЕРМІН І НОМЕН В УКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВО-ТЕХНІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Халіновська Л. А., 2012

У статті розглянуто проблему розмежування терміна й номена (на прикладі авіаційної терміносистеми), виділено окремі типи номенклатурних одиниць конкретної галузі знань.

Ключові слова: українська мова, авіаційна термінологія, терміносистема, номенклатура, термін, номен.

In the article the problem of delimitation of the term and nomen (for example aviation terminological), highlighted some types of nomenclature items specific industry knowledge.

Keywords: Ukrainian language, aviation terminology, terminosystem, nomenclature, term, nomen.

Термінологічна номінація – на відміну від загальномовної (часто стихійної, невпорядкованої) – це цілеспрямований творчий процес, зумовлений взаємодією зовнішніх та внутрішніх мовних чинників. Терміни виникають у професійному та науковому середовищі й уживаються в строго термінологічній функції. Вони утворюються: 1) переосмисленням (термінологізацією) загальноживаних слів для позначення певного наукового поняття; 2) перенесенням готового терміна з однієї галузі в іншу (ретермінологізація); 3) запозиченням та калькуванням; 4) використанням наявних у мові словотвірних моделей або іншомовних компонентів для творення нових назв; 5) використанням словосполучень для найменування наукових понять (у різних терміносистемах вони становлять до 70% від загальної кількості термінів) [9, с. 682].

Для термінологізації певного поняття необхідно вичленувати денотат із реальної дійсності, співвіднести у свідомості з певним об'єктом, тобто приписати йому дефініцію. Є два різновиди термінологізації понять. Перший стосується термінологізації загальноживаних слів, за якого до наукового обігу залучають уже пізнані людиною денотати, у яких виникла потреба його уточнити, конкретизувати. При цьому частина семантики слова нівелюється або свідомо відкидається. Звідси різна семантична насиченість терміна та загальноживаного слова. Загальноживане слово, як правило, буває багатозначним, а термін утворюється на основі одного із цих значень.

Основну функцію терміна В. В. Виноградов вбачає у визначенні певного поняття. Б. М. Головін визначає термін як «слово чи словосполучення, що має професійне поняття й застосовується в процесі (і для) пізнання та освоєння певного кола об'єктів і відношень між ними – під кутом певної професії» [5, с. 7]. Такої самої думки дотримуються С. М. Бурдін, Я. А. Климовицький, О. В. Суперанська. У визначенні сутності терміна на першому плані перебуває співвідношення терміна й поняття, тому що будь-яка наука є чіткою системою взаємопов'язаних між собою понять, виділення яких відбувається на основі наукового узагальнення ознак. Інакше кажучи, слово є матеріальною мовною оболонкою, з якою нерозривно пов'язане поняття (існують у тандемі); у мові наукові поняття позначають словами-термінами. Приписуючи термінові номінативну функцію як основну, О. Г. Винокур виділяє в складі термінологічної лексики «номенклатурні знаки» і вважає їх системою абстрактних і умовних символів, які використовують для позначення предметів і речей, а не узагальнених понять [3, с. 419–443]. До складу наукових терміносистем входять термінологічні та номенклатурні назви. О. С. Ахманова вважає, що термін – це «слово чи словосполучення

спеціальної (наукової, технічної та ін.) мови, що створюється для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів» [1, с. 474], тоді як «номенклатура – це сукупність спеціальних термінів-назв, які вживають у певній науковій галузі, назви типових об'єктів якоїсь галузі (на відміну від термінології, яка містить позначення узагальнених понять і категорій)» [1, с. 270]. Іноді «номенклатурою» крім вищеназваного, називають сукупність назв типових об'єктів певної наукової галузі, що створюються за певними правилами.

Отже, в основу розрізнення понять термін і номен покладено їхню конкретно-предметну чи узагальнено-поняттєву співвіднесеність.

Як зазначає Н. В. Нікуліна, номенклатура як термін на позначення певної галузі знання з'явився у французькій мові XVIII ст. Поширився в науці у зв'язку із класифікацією рослин шведським ботаніком К. Ліннеєм і настільки став уживаним, що в деяких мовах (наприклад, італійській) повністю витіснив поняття термінологія. Уперше поняття термінологія та номенклатура були розмежовані в середині XIX століття англійським ученим В. Уевелом [6, с. 47]. У вітчизняному мовознавстві ідея розрізнення понять *термін* і *номен* належить І. Верхратському.

Розмежування термінології і номенклатури ґрунтується на номінативній та семасіологічній функціях. Термінологія перш за все пов'язана із системою понять певної науки, а номенклатура тільки «етикетує» (за О. О. Реформатським) її об'єкти і може бути виражена будь-якими умовними позначеннями (буквами алфавіту, цифрами, словами тощо). Вчений розглядає номени як онтологічний інвентар конкретної галузі знань [8, с. 49–51]. Поняття, назване словом, виражає суть явища, відображає об'єктивну істину; слово в системі – логос, термін; слово як позначення предмета – лексис, номен [10, с. 73–83]. У складі наукової термінології можна виділити певні символи, що мають міжнаукове (міжгалузеве) значення на зразок: *градус*, *хвілина*, *відсоток* та ін., а також одиничні символічні позначення: *V*-, *X*-*подібні з'єднання*, тощо. Крім того, у складі символічних засобів вираження спеціальних понять є такі, які умовно можна назвати семантично порожніми [7, с. 71]. Наприклад: α (альфа), β (бета), γ (ігрек), *V*-подібне тощо, або *A*, *B*, *C*, чи *a*, *b*, *v* та ін., наповнення їх реальним змістом відбувається в конкретних науках. Не менш суттєвою особливістю символічних засобів мови науки є їхня умовність, конвенціональність. В авіаційній термінології – це назви літальних апаратів: *літак МіГ-17F*, *літак F-4 «Фантом»*, *літак А-320* та ін.

У визначенні терміна та номена немає цілковитої одностайності, оскільки кожен учений дає визначення цих понять, виходячи з даних своєї галузі знань. Поділяємо думку Г. О. Винокура про те, що під номенклатурою варто розуміти «систему абсолютно абстрактних і умовних символів, єдине призначення якої полягає в тому, щоб дати максимально зручні з практичного погляду засоби для позначення предметів, речей без прямого відношення до потреб теоретичної думки, яка оперує цими речами» [4, с. 3–54]. На думку С. С. Вільчинського, варто розмежовувати номени наукового пізнання природних об'єктів від номенів «похідної природи» – штучних об'єктів, тобто предметів, створених людиною за допомогою науки і техніки [2, с. 7]. Підтвердженням вищезазначеної тези можуть бути номени, утворені від імен та прізвищ авіаконструкторів, що працювали над створенням літальних апаратів. Наприклад, моделі перших літаків: «*Полікарпов*» (*По-2*), «*Кудашев-1*», «*Лавочкин*» (*Ла-5*), «*Ньюпор-21*», «*Фарман-4*» та сучасні удосконалені аналоги: «*Сікорський*» (*С-3 (5, 6)*), «*Туполев*» (*Ту-144*) й низка інших, які стали згодом назвами серій літальних апаратів.

Отже, говорячи про номенклатуру, більшість дослідників має на увазі нетотожні об'єкти – від різноманітних видів виробів, товарів, сортів до предметів вивчення в галузях науки і техніки. Як зазначає Л. В. Туровська, недостатнє опрацювання поняття «номенклатура» в теоретичному аспекті спричинило відсутність чітких критеріїв розмежування термінів і номенів. Авторка робить спробу систематизувати основні ознаки номенів: 1) номени співвіднесені з поняттям через терміни й функціують у спеціальній комунікації завдяки існуванню відповідних термінів; 2) номени співвідносяться не з будь-яким поняттям, а лише з таким, яке є показником класу (не на основі родовидових понять); 3) номени посідають проміжне місце між власними назвами та термінами; 4) номени входять до системи, яка належить до однієї з найпростіших, і є переліком однорідних понять, що перебувають на одному рівні абстракції та відбивають класи однорідних предметів [11, с. 227–228].

В авіаційній терміносистемі поширені такі групи номенів:

1. Номени-епоніми (утворені від прізвищ та імен осіб, що винайшли, проектували чи розробляли моделі літальних апаратів): *апарат де Груфа (1874), крильчата машина Штенцеля, коловоротна установка О. Лілієнталя (1867), аероскаф Костовича, динамоптер доктора Бертенсона, орнітоптер Емурова, планеруючий парашут І. П. Гроховського, парашутний планер Р. Платуа;*

2. Номени, в основу яких покладено назви фауни і флори та інших об'єктів, предметів (міст, планет, явищ природи тощо): *триплан «Блискавка», літак «Сапсан», одномісний літак «Джміль», космічний апарат «Буран», ракетносії «Енергія», біплан «Європа - 1», важкий чотиримоторний літак «Ілля Муромець», надзвукові безпілотні літаки-розвідники «Яструб», «Стриж», «Ворон», планер «Янтар-Стандарт», дельтальоти «Пегас», «Вітер»;*

3. Номенклатурні знаки аббревіатурно-цифрового плану: *літак-амфібія Л-6м; аеробус АЗХХ, літак-перехоплювач Су-9, літаки часів Великої Вітчизняної війни: Су-5, Як-4, Ар-2, ТБ-7, Єр-2, Ту-2, літаки-винищувачі ЛаГГ-3, МіГ-3; надважка амфібія Бе-2500;*

4. Номени змішаного типу (поєднують у собі назву особи й різні знаки, символи, цифри тощо): *літак «Авіатика – МАІ – 890», двохмісний літак «Дубна-2», чотиримісний Т-411 «Лелека», турбогвинтовий сільгосплітак Т-517 «Фермер», двохмоторний адміністративний Т-440 «Меркурій», літак Т-101 «Грак», дальній безпілотний розвідник «Яструб» Ту-123, літак Р-39 «Аерокобра», літак-амфібія А-40 «Альбатрос», екраноліт С-90 «Літаючий всюдихід», надманевровий літак С-34 «Беркут», триплан А-12 «Титановий гусак», АН-225 «Мрія», АН-124 «Руслан», бойові літаки Л-39 «Альбатрос» та Л-29 «Дельфін», двомісний біплан «Європа-1».*

Отже, найчисельнішими групами досліджуваних номенів є: номени змішаного типу, номени, в основі яких назви фауни і флори та інші об'єкти й предмети (міста, планети, явища природи), номенклатурні знаки абстрактно-цифрового плану. Найменша за частотою вживання група номенів – абстрактні назви.

1. Ахманова О. С. *Словарь лингвистических терминов* / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия, 1969. – 606 с. 2. Вильчинский С. С. *Взаимодействие терминологии, номенклатуры и общелитературной лексики (на материале патентной документации)* : автореф. ... дис. канд. филол. наук / С. С. Вильчинский. – К., 1987. – 24 с. 3. Винокур Г. О. *Заметки по русскому словообразованию* / Г. О. Винокур // *Избранные работы по русскому языку*. – М., 1959. – С. 419–443. 4. Винокур Г. О. *О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии* / Г. О. Винокур // *Труды Московского ин-та истории, философии и литературы*. – М., 1939. – Т. 5. – С. 3–54. 5. Головин Б. Н. *Термин и слово* / Б. Н. Головин. – Горький : Изд-во Горьковского ун-та, 1982. – 132 с. 6. Нікуліна Н. В. *Теоретичне осмислення загальних понять сучасного термінознавства у концепціях видатних лінгвістів* / Н. В. Нікуліна // *Українська термінологія і сучасність* : Зб. наук. праць. – Вип. VIII [відп. ред. проф. Л. О. Симоненко]. – К. : КНЕУ, 2009. – С. 45–49. 7. Реформатский А. А. *Введение в языковедение* / А. А. Реформатский // Изд. 4, испр. и доп. – М. : Просвещение, 1967. – 464 с. 8. Реформатский А. А. *Что такое термин и терминология* / А. А. Реформатский // *Вопросы терминологии*. – М., 1961. – С. 49–51. 9. Симоненко Л. О. *Термін* / Л. О. Симоненко // *Українська мова : Енциклопедія*. Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енцикл., 2004. – 752 с. 10. Суперанская А. В. *Терминология и номенклатура* / А. В. Суперанская // *Проблематика определенных терминов в словарях разных типов* : сб. статей. – Л. : Наука, 1976. – С. 73–83. 11. Туровська Л. В. *Терміни та номени в науково-технічній сфері* / Л. В. Туровська // *Українська термінологія і сучасність* : Зб. наук. праць. – Вип. VI [відп. ред. проф. Л. О. Симоненко]. – К. : КНЕУ, 2005. – С. 225–229.